

Primljen 10. 10. 2004.
 Prihvaćen 22. 11. 2004.

PRIKAZ KNJIGE ZRINJKE GLOVACKI-BERNARDI „O TEKSTU”

Velimir Piškorec

Filozofski Fakultet, Zagreb

Zrinjka Glovacki-Bernardi

O tekstu

2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 2004., 89 str.

Knjiga Zrinjke Glovacki-Bernardi *O tekstu* sastoji se od četiri poglavlja: *Jezik kao vid ljudskog djelovanja* (str. 5 – 19), *Metodološke i terminološke pretpostavke bavljenja tekstem* (str. 19 – 39), *Osnovne značajke ustrojstva teksta* (str. 39 – 53) i *O građenju kataforičkih i anaforičkih odnosa* (str. 53 – 85). Na kraju knjige nalaze se bibliografija koja obuhvaća osamdesetak jedinica te kazalo pojmova.

Polazeći od zapažanja kako u tradiciji jezikoslovlja postoje različita određenja jezika kao pojave te da se ona uglavnom odnose na njegova temeljna svojstva i funkcije, autorica se zalaže za promatranje jezika kao jednoga od načina ljudskoga djelovanja. Naime, na taj se način šire mogu obuhvatiti osobitosti građe jezika kao sustava, ali i njegove funkcije u ljudskom društvu. U tom smislu, jezik se u ovome djelu definira kao „dinamički sustav, kao vid ljudske djelatnosti koji se, s jedne strane, temelji na društvenom dogovoru, a istodobno pretpostavlja kreativnost” (str. 5).

Biheviorističko naslijeđe u filozofiji i psihologiji te usredotočenost zapadnjačke tradicije na teoriju spoznaje i teoriju značenja potisnulo je u drugi plan duhovnu stranu djelovanja i odgovarajuću disciplinu – teoriju djelovanja. U sklopu te teorije pokušavaju se odrediti osobitosti ljudskoga djelovanja od kojih je jedna i povezanost volje i djelovanja, tj. namjeravanost, odnosno intencionalnost. Psiholozi pod pojmom intencionalnosti podrazumijevaju cjelinu koja se sastoji od motivacije, voljnoga čina i voljne radnje, pri čemu se intencija tumači isključivo kao svjesna namjera. Međutim, primijeni li se takvo poimanje intencije na jezičnu djelatnost, vidljivo je da se njime ne može precizno obuhvatiti bit jezične djelatnosti koja počiva na „nesvjesnom vladanju načelima gramatike jezika kojim govorimo”. Stoga autorica preuzima Searleovo shvaćanje intencionalnosti: „Pretpostavimo li da neko stanje duha ima intencionalnost, onda to ne znači ništa drugo doli da ono djeluje. Tako je, primjerice, neko uvjerenje uvijek uvjerenje da je riječ o tome i tome; želja je uvijek želja da se dogodi to i to.” (str. 6). U tom smislu i namjera se, zajedno s uvjerenjem, željom, nadom ili strepnjom, smatra tek jednim od oblika intencionalnosti. Iz toga proizlazi da intencionalno stanje duha uvijek ima sadržaj kroz koji djeluje te psihički modus. Isti se pak sadržaj može

realizirati u različitim modusima kao što su želja, uvjerenje ili namjera.

Searleovo tumačenje intencionalnosti i njegovu primjenu na funkcioniranje jezika autorica smatra nastavkom tijekom važnih u razvoju njemačke filozofije jezika i filozofskih promišljanja jezika u europskoj misli uopće. U tom je kontekstu presudna Humboldtova definicija jezika kao djelovanja (*Tätigkeit*), a ne završenoga djela (*Werk*), a važan je i Herderov doprinos koji jezik smatra djelatnom snagom (*wirkende Kraft*). Prije tridesetak godina suvremena se lingvistika počela intenzivnije baviti djelatnim aspektom jezika i otvarati se suradnji sa sociologijom i psihologijom. Iako je takav interdisciplinarni pristup rezultirao značajnim spoznajama o jeziku, još uvijek nije uspostavljena jedinstvena, opće teorija jezične djelatnosti. Doduše, većina autora koji se bave ovom problematikom smatra da bi se pragmaligvistička teorija morala uskladiti s jednom općom teorijom ljudskoga djelovanja te da apstraktnu jezičnu kompetenciju treba smatrati sastavnim dijelom komunikativne i socijalne kompetencije.

Međutim, smatra autorica, pre naglašavanjem komunikativne i fatičke funkcije jezika u drugi je plan potisnuta kognitivna funkcija jezika, „tako da je još otvoreno pitanje koliko jezik kao djelatnost određuje njegova kognitivna, a koliko njegova komunikativna funkcija” (str. 10). Pozivajući se na M. I. Sastrija, autorica u ovome kontekstu upućuje na tradicionalno usko poimanje pojma kreativnosti kao „apstraktne sposobnosti govornika da generira uvijek nove rečenice” te potrebu uključivanja pragmaligvističkoga aspekta u određenje ovoga pojma kao temeljnoga elementa jezične djelatnosti. U tako revidiranom određenju pojam kreativnosti podrazumijeva „sposobnost govornika da s ograničenim inventarom jezičnih sredstava reagira na nove situacije i da svaki put novim konstituiranjem teksta stvara nove sinteze”, čime se omogućuje „prijelaz sa situativno konstituiranog značenja i komunikacijske funkcije jezika na jezik kao intelektualnu djelatnost”.

Analiziravši raznolike aspekte jezičnoga djelovanja kao neizostavne sastavnice ljudskoga djelovanja te istaknuvši prednosti i slabosti interdisciplinarne suradnje lingvistike s drugim humanističkim disciplinama, autorica smatra da su pojmom jezičnoga djelovanja nužno obuhvaćene sljedeće pojave: „govorni procesi koji su usmjereni na misaono prevladavanje stvarnosti; jezik kao sposobnost pojedinca da djelatnost misaono odrazi i interiorizira; i napokon, jezik kao sustav općih obveznih oblika i sredstava vanjskog izraza idealnih pojava” (str. 11).

Kada je riječ o psihološkim procesima koji prethode produkciji teksta, navodi se kako istraživanja u tom području još uvijek nisu rezultirala preciznim spoznajama o specifičnim obilježjima verbalnoga ponašanja te se ističe potreba njihova određivanja s obzirom na sociokomunikacijski i tematski aspekt. Tematizirajući pak problem razumijevanja teksta, autorica upućuje na kognitivnu znanost kao interdisciplinarno područje koje se metodološko-teorijski oslanja na lingvistiku, logiku, filozofiju, kognitivnu psihologiju i umjetnu inteligenciju.

U završnome dijelu prvoga poglavlja recipira se Freseova teorija ljudskoga djelovanja. Polazeći od ekonomskoga modela djelovanja, ovaj autor u svoja razmatranja uvodi govor za koji smatra da se može iskoristiti „kao model za rekonstrukciju i ne-jezičnog djelovanja”. Smisao neke radnje ili čina definira se u sklopu većih cjelina, a smisao čina može se „odrediti

tek u odnosu prema jednom ili više drugih mjesta unutar sustava”. Tako se i smisao rečenice određuje kao „skup mogućnosti da se ta rečenica nastavi u svom kontekstu ili da se izvan govora na nju nadoveže neko djelovanje”. U ovako impostiranoj fenomenologiji djelovanja moguće je uspostaviti analogiju između rečenice i jezičnoga djelovanja: „kao što se rečenica prema kontekstu odnosi kao smisleno popunjavanje određene mogućnosti nastavljanja, tako se jezična djelatnost odnosi kao ispunjenje pripadnosti grupi” (str. 12 – 13). U zaključnoj misli ovoga poglavlja ustvrđuje se kako se „govorenje, opažanje i pripadanje pretapaju jedno u drugo u grupnoj jezičnoj djelatnosti”, a jezična djelatnost, usprkos činjenici što podliježe jezičnim zakonitostima i konvencijama, govornicima ipak omogućuje da „slobodno ostvaruju svoju kreativnost” (str. 13).

Drugo poglavlje knjige *O tekstu* posvećeno je metodološkim i terminološkim pretpostavkama bavljenja tekstem. U uvodnome dijelu upućuje se na dugu tradiciju prožimanja zanimanja za književno djelo i zanimanja za jezik književnoga djela, što nije neobično, imamo li u vidu činjenicu da je tekst u isti mah osnovnim predmetom i književnoznanstvenih i jezikoslovnih istraživanja. U tom se smislu tekst definira kao „jezik u takvom stanju i obliku u kojemu postaje iskaz, saopćenje, a time i nešto razumljivo”, pa je prema tome „jezik uobličen u tekst” u isti mah i „stanje jezika kao spoznatljivog jezika” (str. 19). Nakon općih razmatranja o tekstu kao fenomenu slijedi pregled najvažnijih teorijskih postavaka kojima se pokušalo odrediti jedinicu *tekst*. Autorica u recipiranoj literaturi o toj problematici razlučuje uglavnom dva pravca – strukturalistički i komunikacijski. U strukturalističkom pristupu, na koji se nastavlja generativno-transformacijski, tekst se definira kao jedinica jezika kojoj je temeljno svojstvo da se sastoji od koherentnog slijeda rečenica, pri čemu se pojam koherentnosti shvaća isključivo u gramatičkom smislu, i to kao skup sintaktičko-semantičkih odnosa između rečenica. Komunikacijski pravac u bavljenju tekstem, nastao u sklopu lingvističke pragmatike i anglosaksonske teorije govornih činova, jezik promatra kao instrument komunikacije, odnosno djelovanja, pa se i tekst definira kao nešto što ima komunikativnu ili tekstu funkciju.

Pri pokušaju određenja jedinstvenoga kriterija za klasifikaciju različitih mogućnosti definiranja teksta, autorica smatra da treba odrediti osnovnu jedinicu „koja služi kao polazište istraživanja međuodnosa cjeline” te navodi tri moguća slučaja. U prvom slučaju osnovnom se jedinicom smatra rečenica (kao u tradicionalnoj rečeničnoj gramatici), ali se istražuju međuodnosi između rečenica na nadrečeničnoj razini. Drugi bi slučaj bio određenje teksta kao osnovne jedinice analize, dok su trećim slučajem obuhvaćene raznorodne definicije teksta u skladu s izvantekstnim kriterijima. Uzevši u obzir navedene moguće slučajeve definiranja osnovne jedinice, autorica u germanističkoj tekstnoj lingvistici općenito identificira dva glavna pravca. Za prvi je pravac karakteristično da se usredotočuje na svojevrsnu nadrečeničnu, transfrastičku gramatiku, dok se predstavnici drugoga pravca (koji podrazumijeva drugu i treću mogućnost definiranja teksta) uglavnom bave semantikom teksta te tekstnom pragmatikom, i to u sklopu teorije komunikacije. Podastrijevši selektivan prikaz osnovnih teorijskih postavaka i analitičkih metoda što ih zastupaju i primijenjuju različiti teoretičari teksta (Petöfi, Wunderlich, Brinker, Grimm, Harweg, Link, Plett, Oomen, Dressler, de Beaugrande, Glinz, van Dijk, Kanyó, Koch, Kristeva), autorica navodi kako

tekstna lingvistika ne samo da proširuje okvir jezičnog istraživanja s jezika na tekst, nego je svojim pristupom potpuno preokrenula uvriježeni pristup jeziku. Tako je tekst postao osnovnom jedinicom jezika, „a svi se ostali jezični elementi određuju u odnosu prema tekstu”. Stoga se glavnom zadaćom tekstne lingvistike smatra „ispitivanje ustrojstva konkretnih tekstova u sklopu njihova funkcioniranja, znači u njihovoj upotrebi i svrsi, njihovu proizvođenju, njihovoj obradi kod primaoca” (str. 26). Jedan od njezinih zadataka je i „karakteriziranje različitih vrsta tekstova s različitim tekstnim funkcijama, a na temelju različitog konstituiranja teksta” (str. 27).

U daljnjim razmatranjima tematizira se mogućnost definiranja književnosti kao jezične djelatnosti, kao postupka strukturiranja teksta, što ima za posljedicu da tekstna lingvistika nadilazi okvire tradicionalne lingvistike i zadire u područje književne teorije. Kritički se osvrćući na nesporazume koji se mogu pojaviti pri promišljanju odnosa između jezika i književnosti, autorica osnovnim problemom smatra višeznačnost pojmova *književnost* i *jezik* te pledira kako za dokidanje oprjeka umjetničko/neumjetničko te govor-jezik, tako i za neutralnu upotrebu termina *jezik* u značenju „jezična djelatnost kao takva” (str. 28). Da bi se ilustrirala složenost međuodnosa lingvistike i poetike te mogućnosti određenja njihovih zadaća glede teksta kao jedinice analize, u glavnim se crtama prikazuju doprinosi ovoj problematici njemačkih teoretičara Manfreda Bierwischa i Klause Baumgärtnera.

U daljnjem opisivanju i tumačenju metodoloških pretpostavaka bavljenja tekstom upućuje se na višestruke dodirne točke između suvremene lingvistike teksta i klasične retorike, kao što su „primjereni izbor i raspodjela misli i odgovarajućih jezičnih formula” (*dispositio*) ili pak problem izražavanja misli (*elocutio*). Ističe se i povezanost teorije recepcije i tekstne lingvistike u sklopu nadređenoga područja teorije komunikacije, poglavito u svjetlu činjenice da se tekst definira kao osnovna jedinica komunikacije, a recepcija nekog teksta djelomično odgovara komunikacijskom činu.

Treće poglavlje posvećeno je osnovnim značajkama ustrojstva teksta. Polazi se od konstatacije kako je jedna od najvažnijih značajki teksta međusobna povezanost njegovih sastavnih dijelova, što je ujedno i obilježje drugih jezičnih jedinica. U tom kontekstu autorica posebnu pozornost posvećuje Harwegovoj teoriji o ulozi pronomina u konstituiranju teksta čija je glavna zadaća „sintagmatsko supstituiranje”. Pronominama se pak smatraju zamjenice i druge vrste riječi s foričkom funkcijom u tekstu. Uz supstituciju pronomina, bitnu funkciju u tekstu ima i ponavljanje strukturnih dijelova teksta (*rekurencija*), koje pak može biti eksplicitno i implicitno. Kod eksplicitnoga ponavljanja riječ je o referencijalnoj jednakosti, odnosno o činjenici da se različiti jezični oblici odnose na isti izvanjezični objekt, pa se, primjerice, „nositelj referencije imenovan imenicom može ponovno pojaviti u tekstu imenovan istom imenicom, ali i drugim imenicama ili zamjenicom”:

Iza zavoja pojavila se Zastava 750. Automobil je naglo skrenuo na lijevu stranu ceste.

Kod implicitnoga ponavljanja između ponavljanih oblika nema odnosa referencijalne jednakosti, no između njih postoji određena povezanost, poglavito u odnosu dio – cjelina. Moguće su i druge vrste odnosa, npr. logički odnos (*problem – rješenje*), ontološki odnos (*slon – surla*) ili pak kulturni odnos (*tramvaj – kondukter*). Važnim pojmovima u proučavanju

ustrojstva teksta smatraju se koherentnost, koja proizlazi iz rekurencije, a obuhvaća sintaktičko-semantičke, tematske i pragmatičke osobitosti tekstova, te koneksija, pod kojom se podrazumijeva odnos između konstituenata pojedinoga teksta te kontekstnih i situacijskih parametara. Pri tematiziranju odnosa rečenica – tekst, autorica se poziva na Searlea, ističući važnost razlikovanja između propozicijskoga sadržaja i ilokucijske uloge.

Ključnom pojavom koja karakterizira tekst kao fenomen smatraju se forički odnosi, tj. veze elemenata teksta s drugim elementima toga teksta koji im prethode ili stoje iza njih. U prvom je slučaju riječ o anaforičkim odnosima, a u drugome o kataforičkim. Pritom se naglašava da je pojam odnosa vrlo važan u tekstnoj lingvistici zato što su „upravo odnosi između jezičnih elemenata temeljna pretpostavka jezika shvaćenoga kao ustrojstvo, kao sustav”, pa se i kakva jezična cjelina, u skladu s navedenom opservacijom, može označiti kao tekst „samo ako se konstitutivni elementi i cjeline pojavljuju povezani te ako je ta povezanost i značenjski smisljena, znači ako stvaraju određene odnose” (str. 45). Međutim, ističe se u daljnjem razmatranju, tekstualnost kojega teksta nije moguće opisati samo na temelju jezičnih struktura, nego je potrebno uzeti u obzir i odnos teksta prema iskustvenoj stvarnosti, njegovu komunikacijsku usmjerenost, ali i čimbenike produkcije i recepcije teksta. U zaključnome dijelu ovoga poglavlja navodi se Brinkerova klasifikacija mogućih funkcija teksta i pojedinih tekstnih tipova. To su: informativna funkcija (tip teksta: *vijesti*), apelativna funkcija (tip teksta: *reklama*), obligacijska funkcija (tip teksta: *ugovor*), kontaktna funkcija (tip teksta: *zahvala*) i deklarativna funkcija (tip teksta: *testament*).

Četvrto poglavlje knjige *O tekstu* bavi se građenjem kataforičkih i anaforičkih odnosa. Osvrnuvši se na činjenicu kako je istraživanje nadrečeničnih jezičnih struktura već uobičajeno u međunarodnoj suvremenoj lingvistici, autorica spominje rad Josipa Silića „Od rečenice do teksta” (1984.) kao pionirski u hrvatskoj lingvistici kada je riječ o određivanju sintaktičkih odnosa na razini teksta. Posebnu pozornost posvećuje Silićevu razlikovanju između linearnoga i paralelnoga karaktera povezivanja rečenice u nadrečeničnu cjelinu te smatra da se prijelaz iz rečenice u rečenicu „pokazuje kao jedno od ključnih mjesta u postupku gradnje transfrastičkih rečenica” (str. 53). Preuzimajući iz germanističke gramatičke teorije pojam mjesta povezivanja rečenica (*Anschlußstelle*), autorica ga – za potrebe analize foričkih odnosa – definira kao „svaki početak rečenice, jer početak rečenice određuje istodobno vezu te rečenice s onim što joj prethodi i s onim što slijedi” (str. 54). U skladu s tim određuje se i predmet analize: anaforički i kataforički odnosi na mjestu povezivanja rečenica, i to na odabranom korpusu fikcionalnih (kratke priče) i nefikcionalnih tekstova (novinski članci iz tjednika).

Najprije se analiziraju jezična sredstva kojima se uspostavljaju kataforički odnosi u tekstu, dakle elementi i kombinacije što upućuju na ono što će uslijediti u tekstu. Kod kataforičkoga je povezivanja u prvome planu „usmjeravanje čitaočeve pažnje u očekivanju novih obavijesti” (str. 55). Za potrebe daljnje analize uvodi se razlikovanje između jezičnih sredstava s logičko-gramatičkom funkcijom (npr. množina imenica) te onih s komunikacijsko-gramatičkom (npr. glagolsko lice, red riječi). Posebna se pozornost posvećuje redu riječi koji može biti neutralan ili ne-neutralan. U prvome slučaju svi su dijelovi rečenice, s obzirom na njihovu komunikacijsku funkciju, ravnopravi, dok ne-neutralan red riječi ima za posljedicu

„drukčije reagiranje recipijenta nego kada se recipira u tom smislu neutralna rečenica”. Ako se, naime, na prvome mjestu ne nalazi subjekt, recipijentova se pozornost usmjerava na „ono što će uslijediti u rečenici, što će zaokružiti obavijest koju nosi” (str. 56), čime se povećava stupanj komunikacijskoga dinamizma. Taj pojam izveden je iz reinterpretacije binarne oprjeke tema – rema u skalarnu konstelaciju prema kojoj pojedini elementi iskaza nisu isključivo *tematski* (oni koje nose poznatu obavijest) i *rematski* (oni koji nose novu obavijest), nego manje ili više tematski ili rematski. Tako je stvarna rema element koji pokazuje najviše komunikacijskog dinamizma, a *tema* pak element s najnižim stupnjem komunikacijskog dinamizma. U tom se smislu ne-neutralan red riječi, s višim stupnjem komunikacijskoga dinamizma od neutralnoga, smatra sredstvom uspostavljanja kataforičkih odnosa. Tako se rečenica s ne-neutralnim redom riječi *Smiju se i šapuću njih dvoje, kada je Marko zamakao* može preoblikovati u rečenicu s neutralnim redom riječi: *Njih dvoje se smiju i šapuću kada je Marko zamakao*. U analizi ne-neutralnog reda riječi s kataforičkom funkcijom često se zapažaju zamjenice koje upućuju na ono što im je prethodilo u tekstu, dakle u anaforičkoj službi, čime se još jače naglašava nadrečenično jedinstvo na mjestu povezivanja rečenica (primjer: *Tom izazovu nisu mogli odoljeti*). Iako se zamjenicama gotovo u pravilu pripisuju anaforička svojstva, gdje kada imaju i kataforičku funkciju, kao što je tome tako sa zamjenicom *ono* u rečenici *Ono što su pojedinci činili u kuloarima, konačno je trebalo dobiti i službeni okvir*.

U daljnim razmatranjima tematiziraju se različita poimanja službe zamjenica u tekstu i jeziku (Harweg, Malinowski, Bühler), a raspravlja se i o ulozgi čestica kao važne vrste pronomina na mjestu povezivanja rečenica. Pritom se upozorava na teškoću definiranja čestica kao vrste riječi u tradicionalnim gramatičkim promišljanjima, što je posljedica činjenice da se tradicionalna gramatologija ograničavala na proučavanje pojava na razini pisane rečenice, dok su čestice, kao sredstvo nadrečeničnoga povezivanja i vezni elementi svakodnevnice komunikacije, izmicala jednoznačnome opisu. Za veznike se pak, kao konektore, navodi kako imaju istodobno i kataforičku i anaforičku funkciju, a važan su element pri uspostavljanju argumentativnih struktura teksta. U drugome dijelu ovoga poglavlja prikazuju se rezultati analize foričkih odnosa u spomenutom korpusu kratkih priča i novinskih tekstova. Polazeći od pretpostavke da su početci i završetci „udarna mjesta” na kojima se pojavljuju forički elementi i uspostavljaju forički odnosi, autorica zaključuje kako se „mogućnosti uporabe foričkih elemenata i foričkih odnosa na početku i završetku teksta uglavnom poklapaju s mogućnostima ustanovljenima na mjestu prijelaza iz rečenice u rečenicu” (str. 68).

U ovoj knjizi pojam jezičnoga djelovanja i teksta promatra se u širem epistemološkom, interdisciplinarnom kontekstu koji u isti mah inkorporira, ali i nadilazi okvire tradicionalnoga i strukturalističkoga poimanja jezika. Autorica recipira i kritički reinterpretira doprinose najznačajnijih teoretičara teksta što rezultira iscrpnim opisom metodoloških i terminoloških aspekata tekstne analize, a ekstenzivno se prikazuju i osnovne značajke ustrojstva teksta. Na kraju, teorijska se promišljanja pretaču u praktičnu, empirijsku analizu konkretnih, pisanih fikcionalnih i nefikcionalnih tekstova s obzirom na uspostavljanje anaforičkih i kataforičkih odnosa. Zbog svega toga knjiga Zrinjke Glovacki-Bernardi *O tekstu* nezaobilazan je priručnik za svakoga onoga tko se želi uputiti u teorijske i praktične dimenzije razumijevanja

i proučavanja fenomena teksta.

